

Economia d'alp

En il Grischun sa rendan onn per onn il zercladur pasters e pastras cun vatgas, arments, nursas ed auters animals per circa trais mais sin las vastas ed autsituadas. Entant ch'il muvel manidel – cunzunt nursas – dominava durant il temp medieval, è l'arment – cunzunt vatgas – daventà l'animal principal en l'economia d'alp cun la midada al temp modern. L'utilisaziun dal latg steva en il center. «Tar nus datti duas sorts chaschiel», ha Jachiam Bifrun, il scenzià da l'Engiadin'Ota, scrit l'onn 1556 en latin ad in collega turitgais, «numnadamain chaschiel grass e chaschiel magher». Cun la produziun dal chaschiel grass hajan ins cumenzà pir avant 30 onns, el servia a l'export. Il chaschiel magher usità saja percenter previs per il consum indigen. Enstagl d'utilisar – sco tar la sort grassa – las cumponentas grassas dal latg, pia la groma, per far chaschiel, vegnia quella elavurada a paintg en la panaglia. Effectivmain era ed è il Grischun cunzunt ina regiun dal chaschiel magher. Ina part dal paintg producì durant l'onn ha er pudì vegnir exportada. Quai ha Richard Weiss anc constatà en ses studi classic, publictà l'emprima giada l'onn 1941, «Das Alpwesen Graubündens».¹

Cuntrari ad autras furmas da la cultivaziun da pastgiras (nomadissem e transumanza) è l'alpeggiun da stad liada a l'overnada en uigl. I sa tracta d'ina cumbinaziun d'utilisar las pastgiras en moda extensiva e da pavlar ils animals cun lavur intensiva durant ils mais fraids. Sper questa colliaziun funcziunala è er l'atezza e l'isolaziun da las pastgiras caracte-

ristica per l'economia alpestra. En il Grischun sa chattan ils abitadis principals en autezzas fitg differentas (da strusch 300 fin a bunamain 2000 m s. m.). Sco che nus savain da l'emprima statistica da las alps degagliada dal 1909, cumenzava il stgalim d'alp en media var 600 meters sur l'abitadi. Dentant variava questa differenza d'atezza fermamain tut tenor lieu e regiun e correspondentamain er l'accessibladad a las pastgiras. **14.01, 14.07** La moda da colonisaziun en la val variava plinavant tut tenor ses grad d'aglomeraziun (vitg versus abitadi sparpaglià). ► **07 Svilups dals abitadis** Questas duas dimensiuns da l'organisaziun dal spazi alpin furmavan ensemen in factor per il svilup da differentas furmas da lavur e dal dretg.

Tavau per exempel, ch'è situà aut, è dapi il cumenzament in abitadi sparpaglià cun bun access a las pastgiras (differenza d'atezza en media mo bundant 150 meters). «Damai che las alps n'èn qua per il solit betg fitg lunsch davent da las abitaziuns», hai num en ina descripsiun da l'onn 1806, hajan ins l'avantatg che las dunnas sa rendian cun lur uffants sin las pastgiras d'alp e fetschian las lavurs da signuna. En l'entira regiun existia mo ina suletta chascharia cuminaivla.² En la gronda part dals lieus eri percenter usit che famegls d'alp spezialisads masculins eran responsabels per las chaschiaras cooperativas. Datas dal 19. tschientaner tardiv inditgeschan che la cumpart da las vischnancas cun chaschiaras pitschnas famigliaras sa restrenscheva a bundant in tschintgavel. **14.02**

14.05 Plan orizontal d'ina alp da vatgas a Ftan, Engiadina 1777

Sa basond sin la litteratura da chalenders ha in aristocrat da la vischnanca notà ils indrizs d'ina alp da vatgas: il bajetg a sanestra per l'elavuraziun da latg ed alloschament dal personal d'alp (a-f); davantiers in bigl (K) da scotga per ils portgs; dasperas ina susta per ils animals per cas da malaura (L); mulsch vegniva sin la piazza davant il bajetg, circumdada d'ina saiv (M).

14.06 Paster a St. Antönien, Partenz enturn 1935

Fotografà suenter la stgargiada, equipà sco usità cun pelerina, chapè decorà, chalzers cun solas da lain ed in fist. Cunzunt ils gidanters dals pasters eran per il solit giuvens. Anc ils onns 1960 lavuravan dapli che 700 «uffants abels da lavurar» sin las alps grischunas.

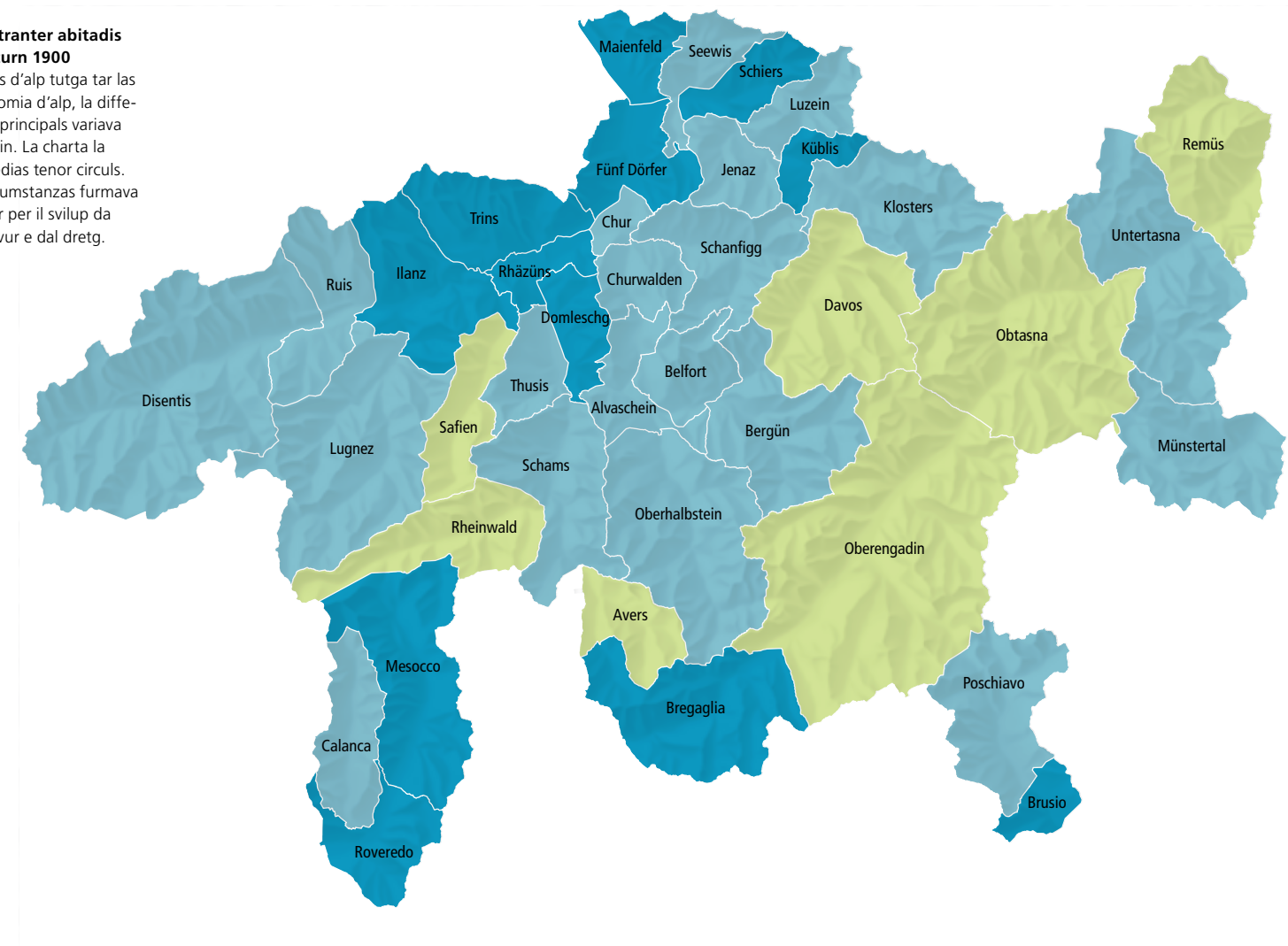

14.01

Differenza d'atezza tranter abitadis principals ed alps, enturn 1900

L'atezza da las pastgiras d'alp tutga tar las caracteristicas da l'economia d'alp, la differenza envers ils abitadis principals variava dentant considerablmain. La charta la preschenta en valurs medias tenor circuls. Ensemen cun autras circumstanzas furmava questa distanza in factor per il svilup da differentas furmas da lavur e dal dretg.

1– 350 m
351– 700 m
701–1050 m

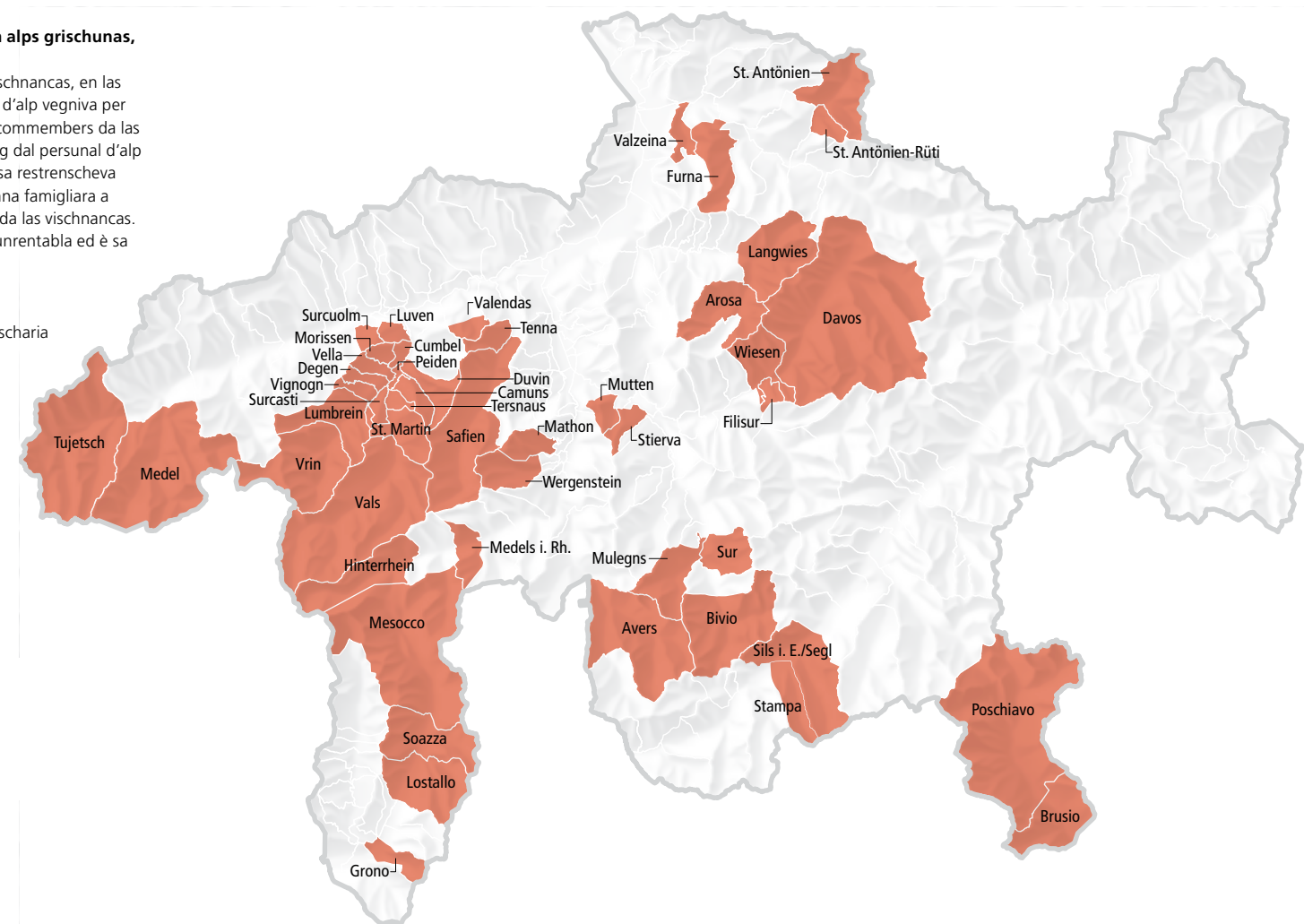

14.02

Chascharia singula sin alps grischunas, 19. tsch. tardiv

Documentadas èn las vischnancas, en las qualas il latg dal stgalim d'alp vegniva per gronda part elavurà da commembers da las famiglias dals purs e betg dal personal d'alp engaschà. Enturn 1900 sa restrenscheva questa chascharia pitschna famigliara a bundant in tschintgavel da las vischnancas. Il 20. tsch. pareva ella nunrentabla ed è sa reducida vinavant.

vischnancas cun chascharia singula

14 Questa cumpart è silsunter anc sa reducida, damai che ponderaziuns economicas èn daventadas pli impurtantas e chascharias cuminaivlas avevan dapli avantatgs.

La pasculaziun extensiva da las pastgiras d'alp lubiva regulaziuns multifaras per la chargiada. Per pretensiuns giuridicas devi plirs puncts da partenza: l'alp (dretgs da pasculaziun per animals), la val (producziun da pavel sco premissa per la chargiada), il status (appartegnientscha a la gruppa). La statistica da las alps dal 20. tschientaner tempriv ha empruvà da registrar questa varietad en in sistem ed ha classificà las proprietads tar las 822 alps relevadas en ina moda in pau generalisanta: proprietad communal (69 pertschient da las alps), cooperativa (16 pertschient), privata (2 pertschient), maschadada (5 pertschient). La forza principala furmavan pia las vischnancas; en blers lieus era questa controlla communal vegnida rinforzada dapi il 16. tschientaner. Er nua che cooperativas – per uschè dir in'otra furma da vischnanca – eran participadas, eran ellas suttamessas pli e pli a l'influenza communal-territoriala. In exempel per quai èn las alps da la Mantogna. Er sche la part nord e la part sid da questa lunga regiun enconuschevan differents furmas dal dretg, sa faschevan valair dapertut las vischnancas fin il 19. tschientaner.³

Dapi quest temp è l'utilisaziun dal terren er suttamessa ad in process da polarisaziun general en il territori alpin: terren difficil periferic vegn cultivà pli e pli a moda extensiva; terren planiv, bain accessibel per cunter a moda adina pli intensiva. Quest fenomen sa mussa bain tar il svilup dal guaud. ► 17 Economia forestala Malgrà las novaziuns tecnicas e las facilitaziuns ch'è il 20. tschientaner ha purtà per la chascharia e per la lavur da mulschers para il trend da valair er per l'economia d'alp. En il Grischun dumbrav'ins 1910 var 26 700 vatgas da latg alpegiadas, 1970 anc var 17 900 e 50 onns pli tard 14 300. Tar las nursas è il dumber d'animals chargiads sa reduci da var 80 000 a 50 000. Percunter è creschì il dumber dals arments e l'ultim temp er quel da las vatgas-mamma; per pliras raschuns na sa laschan las dumbraziuns betg congrual exacta-

main.⁴ Sco che 14.03 inditgescha, è l'economia d'alp vegnida extensivada pli fitg en las regiuns dal sid ch'èn quellas dal nord. Il Grischun s'integrescha cunquai en ina regiun alpina pli gronda, nua ch'ins po observar ina divergenza sid-nord sumeglianta.⁵

Fin il temp suenter la guerra èn las forzas da lavur sin las alps vegnidas menziunadas mo sporadicamain en las funtaunas. 14.06 En las chascharias cooperativas valevan questas persunas sco «famegls» dals purs. 1960 è vegnida fundada l'«Uniun grischuna dals signuns» ch'ha num oz «Uniun grischuna da la pastriglia» per integrar er signunas, pasturas e pasturs. Il persunal d'alp vegniva recrutà tradiziunalmain en las classes socialas bassas dals vitgs, en intginas vals er da l'ester. Cun il moviment ecologic è cumparida sin las alps ina nova gruppa da citadinas e citadins giuvens ch'edescha dapi 1990 la revista «Zalp». «D'ir ad alp avain nus cumenzà per raschuns zunt differentas: perquai che amis ans han entusiasma, per casualità, per chattar in mund intact e lavur autodeterminada, per sortir da la depressiun collectiva suenter onns selvadis u per ir ord via uschè lunsch sco pussaivel a la civilisaziun.»⁶ 14.08 A la scola d'agricultura chantunala Plantahof, nua ch'ins ha cumenzà a scolar persunal d'alp gia l'onn 1898, han ins augmentà il dumber ed ils tips da curs a la fin dal 20. ed al cumenzament dal 21. tschientaner per satisfacer a la nova situaziun cun bleras midadas da persunal. Suenter ils signuns e (dapi 1966) las signunas han er pasturas e pasturs, manadras e manaders da chauns sco er nurseras e nursers survegnì lur atgnas purschidas da furmaziun. 14.04

1 Gaudenz 1993; Weiss 1941, p. 239.
2 Valär 1806.
3 Mathieu 1992, p. 79, 245–249, 262–266 (er per relativar la tesa da la particularità da l'economia d'alp en abitadis gualsers).
4 Schweizerischer Alpkaatster, Kanton Graubünden, 2. Teil, Berna 1973, p. 157; Gesömmerte Tiere per 25. Juli 2019, Uffizi d'agricultura e da geoinformaziun.
5 Lauber 2014, p. 23.
6 Archiv Zalp online: rimnada da feglis sgulants 1988, 1989 (access 01-07-2020).

14.07
Far fain selvadi en l'Engiadina, 20. tsch. tempriv

L'alpegiaziun da stad sin las pastgiras d'alp situadas en l'autozua era ed è liada a l'envernada en uigl. L'economia d'alp è ina cumbinaziun d'utilisar las pastgiras a moda extensiva e da pavar il animals cun lavur intensiva durant ils mais fruids. La raccolta dal fain è ina da las lavurs principalas dals purs. Sin il maletg vegn quai fatg cun tragliuns che n'avevan – auter che chars – naginas rodas davos e ch'eran uschia fitg adattads per tut terren.

14.08
Dunna giuvna che mulscha, enturn 1880

En las bleras vischnancas grischunas aveva l'economia d'alp dapi ditg in caracter cooperativ. La lavur vegniva fatga da famegls d'alp masculins: signun, zezen, paster grond e paster pitschen. Questas famiglias dominadas dad umens èn stadas confruntadas dapi ils onns 1970 cun grondas midadas, cura che er dunnas giuvnas – sco qua cun chauschas cun bistet e sandalas – èn vegnidas sin las alps.

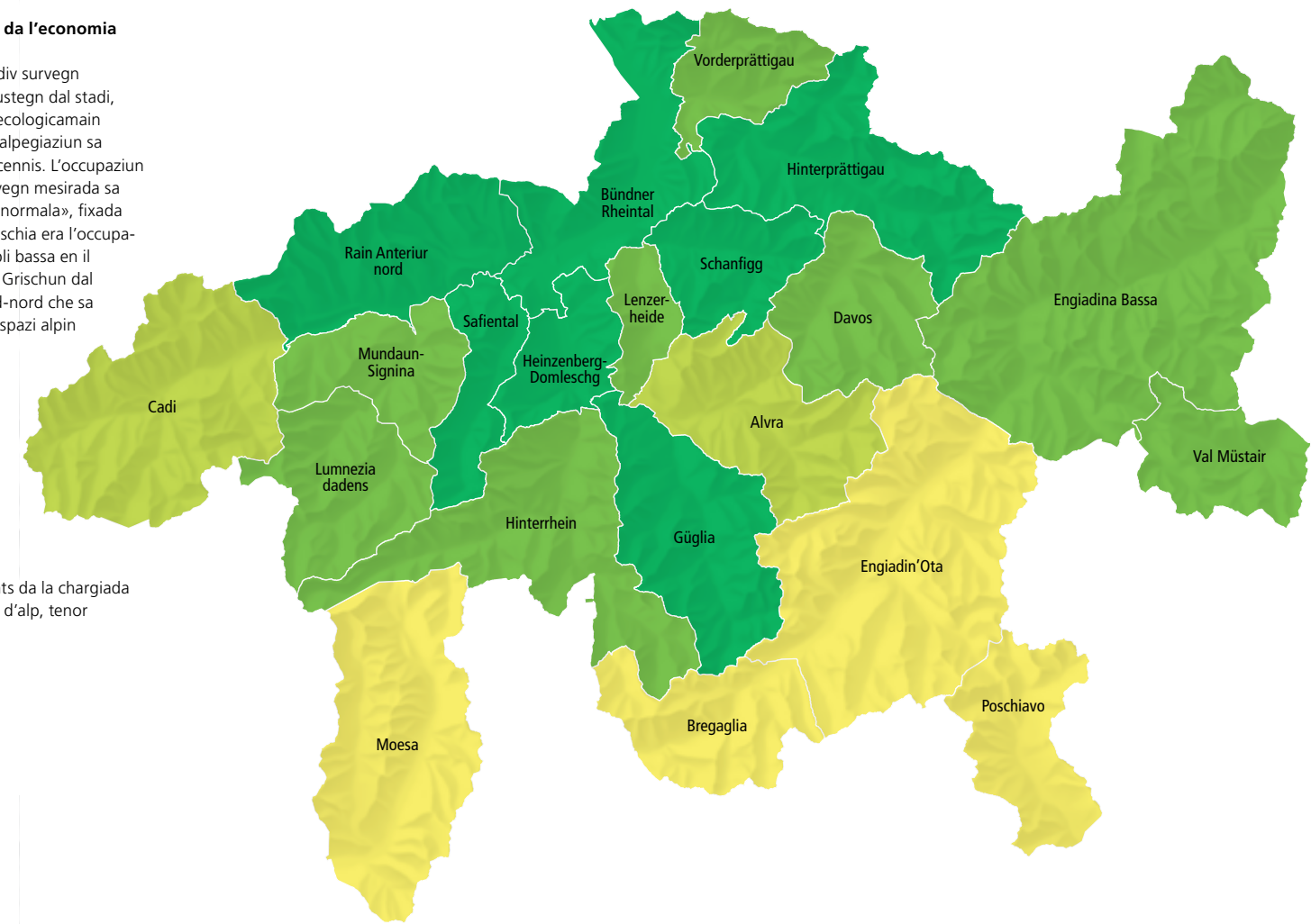

14.03
Occupaziun regionala da l'economia d'alp, 2005

A partir dal 20. tsch. tardiv survegn l'economia d'alp dapli sustegn dal stadi, perquai ch'ella vala sco ecologicamain raschunaivla. Tuttina è l'alpegiaziun sa reducida er ils ultims decennis. L'occupaziun procentuala da las alps vegn mesurada sa referind a la «chargiada normala», fixada tenor la tradiziun. Vesi uschia era l'occupaziun da las alps il 2005 pli bassa en il Grischun dal Sid ch'èn il Grischun dal Nord – ina differenza sid-nord che sa lascha observar er en in spazi alpin pli grond.

Alpegiada en pertschients da la chargiada normala da las pastgiras d'alp, tenor regiun d'alp

- 95–100%
- 90–95%
- 85–90%
- 80–85%

14.04
Furmaziun da persunal d'alp sin il Plantahof a Landquart, 1898–2020

La scola d'agricultura chantunala Plantahof ha cumenzà a porscher curs da chaschar l'onn 1898, curt suenter sia fundaziun. Bunamain 100 onns pli tard èn vegnids vitiers er curs per la pastriglia. Tut en tut è creschì il spectrum da las furmaziuns, quai cunzunt dapi ils onns 1970. Ina raschun persunter è che adina dapli forzas da lavur derivan da citads e d'in milieu senza connex cun l'agricultura.

- purschida da curs
- participantas e participants als curs per signunas e signuns

